

Dr Krystyna Leśniak-Moczuk
Katedra Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Rzeszowski

Dywersyfikacja wewnętrznej struktury dochodów ludności wsi i miast w kierunku spójności pomiędzy środowiskami

WSTĘP

Na poziomie wiejskiej społeczności lokalnej następują przemiany struktury dochodowej, uwarunkowane sytuacją na rynku pracy i bieżącą polityką rolną wynikającą ze zmiany systemu społeczno-gospodarczego, a także z polityki gospodarczej. Dochody są nie tylko celem gospodarowania, ale i narzędziem do osiągnięcia określonego modelu życia, pracy, konsumpcji. Model konsumpcji ludności wiejskiej odbiega obecnie od modelu dawnego wyznaczanego tradycją i nędzą panującą na wsi. Zmierza on w kierunku uniwersalnego modelu masowej konsumpcji, właściwego dla mieszkańców miast. Modernizacja wsi wpływa na sposób życia jej mieszkańców. W jej wyniku następuje odchodzenie od prowadzenia rodzinnych gospodarstw rolnych, inwazja miejskiego stylu życia, przechodzenie od rodzin wielopokoleniowych do dwupokoleniowych, od patriarchalnego do egalitarnego układu stosunków w rodzinach. Występuje też coraz powszechniej potrzeba uznania, szacunku społecznego i więzi wynikających z miejsca zamieszkania, zmiana stosunku do wartości wiary katolickiej, zmiany form i motywacji aktywności ekonomicznej. Upodabnianie modeli konsumpcji przejawia się w przenoszeniu zwyczajów życia codziennego oraz aspiracji, potrzeb i preferencji jednostek z miasta na wieś. Ostentacja zamożności staje się dziś przedmiotem zazdrości i konkurencji w środowisku wiejskim [Hałasiewicz, Kaleta, 2000, s. 26-41]; [Styk, 1999, s. 135-137]; [Puliński, 2000, s. 14-15, 63]. Dzięki podwyższaniu dochodów rośnie prestiż rolnika w środowisku lokalnym objawiający się poprzez poziom konsumpcji i produkcji [Wilkin, 1986, s. 337-339].

Dochody rolnicze powinny spełniać funkcję konsumpcyjną (podstawa utrzymania rolnika i jego rodziny), produkcyjną (akumulacja w gospodarstwie rolnym) i motywacyjną (dążenie do osiągnięcia wyższej konsumpcji i produkcji). W wiejskich gospodarstwach domowych potrzeby są wyznaczone przez konsumpcję rodziny, produkcję i akumulację określającą zdolność do inwestowania w gospodarstwo rolne. Im większe gospodarstwo rolne, tym więcej dochodów przeznaczają się na akumulację [Halamska, 1991, s. 52]. Zarówno w kraju jak i za granicą, obecnie jak i w przyszłości, niewiele gospodarstw rolnych jest w stanie

zapewnić poziom dochodów dla rolnika i jego rodziny, spełniający w dostatecznym stopniu te trzy wymienione funkcje. Polskie przeciętne gospodarstwo rolne musiałoby być kilkakrotnie większe, aby przy typowym profilu produkcyjnym zapewnić dochody dla rolnika i jego rodziny, na poziomie porównywalnym do średniej płacy poza rolnictwem [Tomczak, 2006].

ZRÓŻNICOWANIE ŹRÓDEŁ DOCHODÓW MIESZKAŃCÓW WSI W GOSPODARCE PLANOWEJ I RYNKOWEJ

W gospodarce planowej warunki bytowe ludności wiejskiej kształtowały następujące czynniki: dochody z rolnictwa, praca etatowa w przemyśle, podstawowe świadczenia socjalne, emigracja zarobkowa, aktywne lub bierne uczestnictwo w gospodarce nieformalnej, wzajemna pomoc rodzinna i sąsiedzka. Brak rażących dysproporcji dochodowych wpływał na wyrównany status materialny w wiejskim lokalnym środowisku.

Wielofunkcyjna wieś i wielofunkcyjne rolnictwo w gospodarce rynkowej oraz zabezpieczenie społeczne w okresie bierności zawodowej, okresowego pozostawania bez pracy i niedyspozycji losowych, pozwalają osiągać dochody z następujących źródeł [*Polska wieś...*, 2004, s. 160-161]:

- z pracy w swoim gospodarstwie rolnym,
- z produkcji rolniczej lub z pracy na własny rachunek, w przedsiębiorstwie prowadzonym w ramach gospodarstwa rolnego,
- z pracy poza swoim gospodarstwem rolnym – dochód z prywatnej działalności gospodarczej prowadzonej na własny rachunek (przedsiębiorstwo poza gospodarstwem) lub z pracy najemnej (etatowe lub dorywcze zatrudnienie w otoczeniu rolnictwa lub w rolnictwie poza swoim gospodarstwem, w firmach produkcyjnych i usługowych, prywatnych i państwowych oraz w instytucjach budżetowych),
- z aktywnego lub biernego uczestnictwa w gospodarce nieformalnej, z legalnej lub nielegalnej emigracji zarobkowej,
- z transferów budżetowych – emerytury, świadczenia przedemerytalne, renty, świadczenia socjalne, zasiłki dla bezrobotnych.

W raportach z badań na temat percepcji determinant stopy życiowej, dominują cztery źródła dochodów mieszkańców społeczności lokalnej: władza i stanowisko, prywatna inicjatywa, prywatne ogrodnictwo i rolnictwo, nieuczciwy sposób zarabkowania – nielegalne korzyści (łapówki, prowizje) [Siewierski, 1989, s. 125-127].

W obliczu pogarszania się sytuacji gospodarczej w kraju i wynikających z tego trudności na rynku pracy oraz rozwojowi wielofunkcyjnego rolnictwa, mieszkańcy wsi podejmują działania zmierzające do poprawy swojej sytuacji materialnej poprzez [Wieruszewska, 1996, s. 49]; [Ignaszewska, 1996]:

- kontynuowanie dwuzawodowstwa (jeśli jest to jeszcze realne na lokalnym rynku pracy) i zabiegania o wyższe zarobki z pracy najemnej dzięki dokształcaniu, podwyższaniu bądź zmianie kwalifikacji, zmianie miejsca pracy, emigracji zarobkowej w inne rejony kraju lub za granicę, sezonowemu dorabianiu, podejmowaniu pracy w szarej strefie,
- rozwijanie przedsiębiorczości poprzez podejmowanie i rozszerzanie prywatnej inicjatywy,
- podwyższanie dochodów z gospodarstwa rolnego dzięki prowadzeniu wysoko wyspecjalizowanych gospodarstw rolnych, intensyfikacji, innowacyjności oraz ekologizacji produkcji rolnej na terenach o sprzyjających warunkach naturalnych, farmeryzacji, czyli poddaniu pod wspólne zarządzanie wielkich areałów ziemi w celu obniżenia kosztów produkcji, maksymalizacji zysków, zwiększenia stopnia mechanizacji oraz zmniejszenia zatrudnienia w rolnictwie, dotacjom z Unii Europejskiej, rozwijaniu działalności okołorolniczej np. agroturystyka,
- traktowanie tradycyjno-socjalnych gospodarstw rolnych, w których w cyklu życia brak następców („puste gniazda”) w kategorii wartości przetrwania,
- pozyskiwanie (nie zawsze obiektywnie uzasadnione) środków z transferu budżetowego w formie rent, emerytur, świadczeń przedemerytalnych, zasiłków z pomocy społecznej i zasiłków dla bezrobotnych,
- zabieganie o pomoc od rodziny w formie świadczenia bezpłatnych usług, darowizn lub pożyczek oraz podejmowanie pożyczek w miejscu pracy i kredytów bankowych.

W okresie socjalizmu w latach osiemdziesiątych miał miejsce wzrost dochodów rolniczych w rezultacie liberalizacji cen produktów rolnych i zablokowania cen produktów przemysłowych, przez co wzrosła opłacalność gospodarowania na wsi. Polityka rolna wprowadzająca na początku transformacji liberalizację cen wraz z otwarciem rynków dla dostawców zagranicznych, pogorszyła sytuację dochodową rolników. Poprzednio byli oni beneficjentami gospodarki centralnie sterowanej, w sytuacji względnie ustabilizowanej. Obecnie, dysponując niskim kapitałem intelektualnym i materialnym znaleźli się w warunkach gospodarki rynkowej, często w bardzo trudnym położeniu, nie wykluczając możliwości bankructwa. Początek okresu transformacji zaznaczył się wśród społeczności wiejskiej pogarszaniem sytuacji finansowej, dekapitalizacją majątku produkcyjnego, niską – wobec nowych wymagań – jakością kapitału ludzkiego. Ograniczone były również możliwości poprawy tego stanu rzeczy poprzez podwyższenie kwalifikacji zawodowych. Rolnictwo cechowała słabość kapitału społecznego, niska skłonność do kooperacji i niski poziom zaufania wobec innych członków społeczności i partnerów gospodarczych. Na zmniejszenie dochodów w rolnictwie wpłynął również zanik kategorii „chłoporobotnika”. Nastąpiła dywersyfikacja dochodów pociągająca za sobą zmniejszenie liczby gospodarstw domowych należących do średniej klasy zamożności poprzez zmniejszenie liczby osób o dochodach wysokich. Pojawiło się poczucie pauperyzacji gospodarstw

poprzez zwiększenie w nich liczby osób o dochodach niskich. W roku 1993 w gospodarstwach pracowniczo-rolniczych największe było zróżnicowanie wewnętrzne tzn. przebiegające wewnątrz poszczególnych grup społeczno-zawodowych, a nie pomiędzy nimi. Spadły dochody w stosunku do dochodów sprzed roku 1990 oraz w stosunku do bieżących dochodów innych grup społecznych. Przeciętna miesięczna suma dochodów na jedną osobę w gospodarstwach o najniższych dochodach pracowniczo-chłopskich była osiem razy mniejsza niż w gospodarstwach o dochodach najwyższych. Spowodowało to poczucie frustracji, niezadowolenia z celu i kierunków transformacji, co w sferze społecznej i politycznej sprzyjało pojawieniu się radykalizmu, wyrażanego poprzez protesty. Z sondaży wynikało, że chłopci stanowią grupę rozporządzającą najniższymi dochodami. Z tych względów chłopci należeli do najmniej zainteresowanych procesami transformacyjnymi, postawy te potęgowało postępujące obniżenie się pozycji rodzin rolniczych w stosunku do rodzin pracowniczych, zablokowanie odpływu ludności wiejskiej do miast z powodu bezrobocia na miejskim rynku pracy, zanik gospodarstw chłopo-robotniczych, upadek PGR-ów oraz obniżenie się poziomu i dostępności usług socjalnych na wsi [Tomczak, 1997, s. 108-111].

Nastąpiło zróżnicowanie postaw chłopów wobec zmian transformacyjnych, od pasywnych, poprzez poszukiwanie pozarolniczych sposobów pozyskiwania dochodów, do inwestowania w rozwój własnego gospodarstwa rolnego. Wraz z pojawieniem się bezrobocia spadł na wsi udział pracujących wyłącznie poza swoim gospodarstwem rolnym i łączących pracę w gospodarstwie z pracą poza nim, a wzrósł udział funkcjonujących w szarej strefie [Puliński, 2000, s. 23, 69, 160-161, 166]. Szara strefa przejawia się w życiu gospodarczym z wielorakich przyczyn i w wieloraki sposób. W socjalistycznej gospodarce niedoborów drugi obieg gospodarczy zapewniał dostęp do dóbr, usług deficytowych i walut obcych oraz umożliwiał pozyskiwanie dodatkowych dochodów z wykonywania zleceń prywatnych w miejscu pracy w przedsiębiorstwach państwowych. Oprócz dochodowego motywu występowania „drugiego obiegu”, wynikał on z ograniczeń i barier prowadzenia działalności prywatnej. Nie sprawdziły się założenia, że prywatyzacja i urynkowanie gospodarki spowoduje zalegalizowanie działalności ukrytej w drugim obiegu. Brak odpowiednio przygotowanej infrastruktury prawnej i instytucjonalnej stworzył dogodne warunki do funkcjonowania szarej strefy ukrywającej podatki. Okres pierwotnej akumulacji kapitału w pierwszym okresie gospodarki rynkowej w Polsce był naśladownictwem początków zachodniego kapitalizmu, w bardziej drapieżnym wydaniu. Chęć osiągnięcia wysokiego poziomu stopy życiowej w porównaniu z innymi grupami odniesienia była źródłem motywacji do szybkiego zdobycia kapitału i tzw. „dorobienia się”. Prywatny biznes nadużywał prawa poprzez nierejestrowanie działalności gospodarczej lub zatajanie części tej działalności, zawyżanie kosztów wytwarzania (wysokie odpisy amortyzacyjne, zaliczanie do kosztów funkcjonowania firm wydatków również na prywatną konsumpcję, itp.) w celu unikania odprowadza-

nia wyższych stawek podatkowych. Na rynku pracy pojawił się wyzysk siły roboczej poprzez łapówkarstwo przy przyjęciach do pracy, najniższe stawki płac dla zatrudnionych w rejonach wysokiego bezrobocia, zaniżanie oficjalnych stawek płac w zawartych umowach o pracę lub zatrudnianie bez zawierania umów, zmniejszone odpisy ubezpieczeniowe, niska osłona socjalna. Na „czarnym rynku” występuje nabywanie dóbr i usług oraz przygraniczny handel. Rozszerzanie się szarej strefy z jednej strony wpływa ujemnie na dochody budżetu państwa, z drugiej strony przynosi nie rejestrowane dochody społeczeństwu. Poziom życia rodzin wiejskich podnosi się dzięki ich przedsiębiorczości umożliwiającej pozyskiwanie dochodów w sposób formalny i nieformalny m.in. z działalności gospodarczej poza rolnictwem. Oparta jest ona na nie zawsze rejestrowanej pracy stałej poza rolnictwem, np. w drugim obiegu gospodarczym lub dorywczej, sezonowej, w kraju i za granicą, uczestniczeniu w oficjalnych i nielegalnych transakcjach na rynkach zbytu i zaopatrzenia, samozaopatrzeniu, a także nieprzeliczalnej na pieniądze pomocy sąsiedzkiej i rodzinnej. Wraz z komercjalizacją gospodarki, mechanizacją pracy rolniczej i specjalizacją zapewniającą wyższą jakość usług, zmniejsza się udział nieformalnej aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej w charakterze usługodawcy i usługobiorcy, w ramach pomocy sąsiedzkiej. Problematyka oceny wysokości dochodów rolników jest niezwykle trudna do zbadania empirycznego, ze względu na opisywaną wyżej wieloźródłowość dochodów [Halamska, 1991, s. 48-52]; [Bałtowski, Miszewski, 2006, s. 318-327]; [Tomczak, 2006, s. 230]; [Gutkowska, 2002, s. 101-174]; [Hałasiewicz, Kaleta, 2000, s. 15, 70-111]; [Sikorska, 1992, s. 98, 103]. Część dochodów nie widnieje w oficjalnych statystykach, a stanowi źródło dostrzegalnego wizualnie standardu życia rodzin wiejskich w regionie „ściany wschodniej”. Nie odbiega on, według przeprowadzonych obserwacji, od poziomu życia regionów szczycących się osiaganiem wyższych wskaźników ekonomicznych.

ANALIZA STATYSTYCZNA ZRÓŻNICOWANIA STRUKTURY DOCHODOWEJ LUDNOŚCI POWIATU MIELECKIEGO

W wyniku obiektywnych uwarunkowań gospodarczych spowodowanych zmianą ustroju społeczno-politycznego oraz subiektywnych działań ludności wiejskiej, zmierzających do dostosowywania się do sytuacji na rynku pracy, ulegają zmianie główne źródła utrzymania ludności wiejskiej w powiecie mieleckim w porównaniu do okresu gospodarki socjalistycznej.

Tabela 1. Źródła utrzymania ludności gmin wiejskich powiatu mieleckiego w 1978 i 2002 roku

Nr wskaźnika	Nazwa wskaźnika	Wartość wskaźnika w 1978 r.	Wartość wskaźnika w 2002 r.	Procentowa wartość wskaźnika w 2002 r. względem 1978 r.
	Struktura źródeł utrzymania	1	2	2:1
1	Udział utrzymujących się z pracy najemnej na 1000 ludności	325	237	-27%
2	Udział utrzymujących się z nie zarobkowych źródeł na 1000 ludności	148	273	+85%
3	Udział osób na utrzymaniu na 1000 ludności	351	385	+10%
4	Udział utrzymujących się z pracy w swoim gospodarstwie rolnym w liczbie aktywnych zawodowo [%]	43,7	20,7	-53
5	Udział utrzymujących się z pracy najemnej w liczbie aktywnych zawodowo [%]	49,6	52,3	+5
6	Udział gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego w liczbie gospodarstw domowych [%]	80	69	-14
7	Udział gospodarstw domowych bez użytkownika gospodarstwa rolnego w liczbie gospodarstw domowych [%]	20	31	+55

Źródło: opracowanie tabeli i obliczenia własne na podstawie danych z Narodowych Spisów Powszechnych w Polsce w 1978 i 2002 roku.

Zmniejszenie aktywności zawodowej mieszkańców wsi zmieniło strukturę źródeł utrzymania. Wskaźnik utrzymujących się z pracy najemnej na 1000 ludności w 2002 roku był niższy o 27% od poziomu tego wskaźnika w 1978 roku, a wskaźnik udziału utrzymujących się z niezarobkowych źródeł na 1000 ludności był w 2002 roku o 85% wyższy niż w roku 1978. Wartość wskaźnika utrzymujących się z pracy najemnej wynosiła w 1978 roku 325 osób na 1000 ludności, a w 2002 roku 237. Wartość wskaźnika utrzymujących się z niezarobkowych źródeł w 1978 roku wynosiła 148 osób na 1000 ludności, a w 2002 roku 273. Zwiększył się także udział osób będących na utrzymaniu na 1000 ludności, co w liczbach bezwzględnych wynosiło w 1978 roku 351 osób, a w 2002 roku

385 osób. Wskaźnik ten w 2002 roku przekroczył o 10% poziom wskaźnika z roku 1978. Na zmiany w strukturze źródeł utrzymania miał wpływ malejący udział ludności wiejskiej związanej zawodowo z rolnictwem. W ślad za tym udział utrzymujących się z pracy w swoim gospodarstwie rolnym w liczbie aktywnych zawodowo spadł w 2002 do 20,7%, a w 1988 roku wynosił 43,7%. Wskaźnik ten w 2002 roku był niższy o 53% od poziomu wskaźnika z 1988 roku. Z kolei udział utrzymujących się z pracy najemnej w liczbie aktywnych zawodowo w 2002 roku wzrósł do 52,3% z 49,6% w 1988 roku. Stanowiło to wzrost o 5% w porównywanych latach. Efektem odchodzenia od rolnictwa osób mieszkających na wsi jest zmniejszenie liczby gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego z 80% w 1988 roku do 69% w 2002 roku w stosunku do ogólnej liczby gospodarstw domowych. Wskaźnik udziału gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego w ogólnej liczbie gospodarstw w 2002 roku był o 14% niższy w porównaniu z 1988 rokiem, a wskaźnik udziału gospodarstw domowych bez użytkownika gospodarstwa rolnego w ogólnej liczbie gospodarstw domowych w porównywanych latach był o 55% wyższy. Wynikało to ze wzrostu udziału gospodarstw domowych bez użytkownika gospodarstwa rolnego w ogólnej liczbie gospodarstw domowych z 20% w 1988 roku do 31% w 2002 roku. Analiza tych wskaźników ukazuje zmniejszanie udziału zawodu rolnika w strukturze zawodowej mieszkańców wsi, a w ślad za tym wzrost znaczenia pozarolniczych i niezarobkowych źródeł utrzymania.

W latach transformacji systemowej zmniejszyła się możliwość dwuzawodowości mieszkańców wsi w powiecie mieleckim, którzy przez lata łączyli prowadzenie gospodarstw rolnych z pracą etatową, głównie w przemyśle. W ślad za tym zmniejszył się udział utrzymujących się z pracy najemnej w rejonach wiejskich z 325 osób na 1000 mieszkańców w 1988 roku do 237 w 2002 roku. W jeszcze większym stopniu bezrobocie dotknęło mieszkańców Mielca, gdzie wskaźnik utrzymujących się z pracy najemnej spadł z 450 do 302. W efekcie z pracy najemnej na wsi utrzymywało się w 1988 roku o 28% mniej ludności niż w mieście, a w 2002 roku o 22%. Dzięki rozszerzaniu zakresu prywatnej inicjatywy pojawiła się praca na własny rachunek (poza rolnictwem), z której utrzymywało się w 2002 roku 18 osób na 1000 mieszkańców wsi, w Mielcu 37 osób na 1000 mieszkańców tego miasta. Praca na własny rachunek stanowi więc źródło utrzymania dla mieszkańców wsi o 51% rzadziej niż dla mieszkańców Mielca. Praca na własny rachunek nie zrekompensowała utraty etatowych miejsc pracy, dlatego m.in. powiększyła się liczba osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. We wsiach powiatu mieleckiego wskaźnik takich osób na 1000 mieszkańców wzrósł ze 148 w 1988 roku do 273 w 2002 roku, a w Mielcu ze 112 do 266. Rok przed transformacją systemową z niezarobkowych źródeł utrzymywało się na wsi o 32% ludności więcej niż w mieście, a w 2002 roku tylko o 3% więcej. Znaczniejszy wzrost liczby osób pozbawionych pracy i skazanych na transfery pieniężne miał miejsce w mieście niż na wsi. Wskaźnik

liczby osób na utrzymaniu był przed transformacją o 16% niższy na wsi niż w Mielcu, a w 13 lat po transformacji o 2% wyższy. W badanym okresie w miejscowościach wiejskich nastąpił wzrost liczby osób na utrzymaniu na 1000 mieszkańców z 351 do 385, a w Mielcu nastąpił spadek z 418 do 376.

Tabela 2. Źródła utrzymania ludności powiatu mieleckiego w 1988 i 2002 roku

Nr wskaźnika	Nazwa wskaźnika	Wartość wskaźnika dla gmin w 1988 r.	Wartość wskaźnika dla miasta Mielca w 1988 r.	Procentowa wartość wskaźnika dla gmin względem Mielca w 1988 r.	Wartość wskaźnika dla gmin w 2002 r.	Wartość wskaźnika dla miasta Mielca w 2002 r.	Procentowa wartość wskaźnika dla gmin względem Mielca w 2002 r.
	Struktura źródeł utrzymania	1	2	1:2	3	4	3:4
1	Udział utrzymując. się z pracy na własn. rachunek poza roln. na 1000 ludności	x	x	x	18	37	-51%
2	Udział utrzymując. się z pracy najemn. na 1000 ludności	325	450	-28%	237	302	-22%
3	Udział utrzymując. się z niezarobkow. źródeł na 1000 ludności	148	112	+32%	273	266	+3%
4	Udział osób na utrzymaniu na 1000 ludności	351	418	-16%	385	376	+2%

Źródło: opracowanie tabeli i obliczenia własne na podstawie danych z Narodowych Spisów Powszechnych w Polsce w 1988 i 2002 roku.

O zmniejszaniu się udziału rolnictwa w zajęciach ludności wiejskiej świadczy znaczący spadek utrzymujących się z pracy w swoim gospodarstwie rolnym oraz spadek udziału gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Kres epoki dwuzawodowstwa i zmniejszenie roli rolnictwa w gospodarce przesunęło znaczną część społeczności wiejskiej do sfery bierności zawodowej i poza zarobkowych źródeł utrzymania. Do wskaźników korzystniejszych dla wsi względem miasta zalicza się mniejszy przyrost liczby osób utrzymujących się z nie zarobkowych źródeł i mniejszy spadek utrzymujących się z pracy najemnej. Niekorzystną sytuację w badanych wsiach w porównaniu z miastem Mielcem ilustrują wskaźniki dotyczące liczby osób utrzymujących się z pracy na własny rachunek poza rolnictwem i liczby osób na utrzymaniu oraz liczby pozarolniczych podmiotów gospodarczych. Poprawa standardu życia na wsi zależy stopnia wykorzystania możliwości pozyskiwania dochodów poza rolnictwem.

TYPOLOGICZNA ANALIZA ŹRÓDEŁ UTRZYMANIA RODZIN W POWIECIE MIELECKIM

Powyższa analiza statystyczna została uzupełniona jakościowymi badaniami empirycznymi przeprowadzonymi w powiecie mieleckim. W wylosowanych wsiach z dziewięciu gmin powiatu mieleckiego, traktowanych jako wiejskie społeczności lokalne oraz w mieście powiatowym Mielcu, przeprowadzone zostały badania w oparciu o materiały zebrane przy pomocy techniki wywiadów kwestionariuszowych. Wiejską i miejską próbę badawczą dobrano w sposób celowy i nie stanowią one reprezentatywności w sensie statystycznym, lecz typologicznym, z nastawieniem na pogłębione materiały o charakterze jakościowym. Podstawą badań była osobista rozmowa z respondentami, dobranymi zgodnie z macierzą zmiennych niezależnych. Ankieter dokonywał wyboru danej osoby na terenie określonej gminy lub miasta, ze względu na płeć, a następnie diagnozował wiek, oraz pytał o wykształcenie. Gdy podane przez respondenta parametry zgodziły się z przygotowaną wcześniej listą zmiennych, ankieter przystępował do badań, czytając pytania z kwestionariusza i zapisując wskazane przez respondenta odpowiedzi. Materiał empiryczny zebrano podczas socjologicznych badań terenowych, przeprowadzonych w maju 2006 roku przez przeszkolonych ankieterów, będących studentami Wydziału Ekonomii, działających w Kole Naukowym Ekonomistów w Uniwersytecie Rzeszowskim.

Przed 1990 rokiem dla ponad jednej czwartej respondentów pozarolnicze źródła utrzymania stanowiły główne dochody, a obecnie odsetek ten wzrósł do prawie połowy badanej populacji. Udział pozarolniczych źródeł dochodów jest odwrotnie proporcjonalny do wieku respondentów. W miarę wzrostu wieku respondentów maleje znaczenie tych źródeł utrzymania. Prawie jedna trzecia respondentów w wieku od 30 do 75 lat pozyskuje dochody we własnych gospo-

darstwach rolnych w większości odziedziczonych, a w mniejszym zakresie zakupionych. Natomiast dochody wyłącznie z rolnictwa są obecnie głównym źródłem utrzymania mniejszej liczby ludności wiejskiej niż przed 1990 rokiem. Respondenci szacują ten spadek z 26% do 18%. Wyłącznie z rolnictwa utrzymuje się największy odsetek osób w wieku 45-60 lat. Wzrasta też grupa mieszkańców wsi łącząca dochody z rolnictwa i innych pozarolniczych działań z 25% do 35%. Znaczenie tych połączonych dochodów zwiększa się wraz ze wzrostem wieku respondentów. Do pracy dorywczej bez zawierania umowy, wykonywanej przed 1990 rokiem w kraju przyznało się jedynie 4% respondentów, a za granicą 1%, a po roku 1990 niewiele więcej, bo odpowiednio 5% i 4% badanych. Udział pracujących za granicą, stale i dorywczo, wzrasta w wyniku otwierania rynków pracy przez kraje Unii Europejskiej. Największy udział w tym sposobie zarobkowania ma generacja w wieku 30-44 lata. Dla niewielkiego też odsetka respondentów źródłem utrzymania są ich własne firmy funkcjonujące poza rolnictwem. W okresie socjalizmu dotyczyło to 2% respondentów, a po 1990 roku 8% będących zarówno w wieku produkcyjnym jak i poprodukcyjnym. Z zasiłku dla bezrobotnych lub z pomocy społecznej utrzymuje się obecnie 5% respondentów. Pierwszy z zasiłków pobierają osoby w wieku 30-60 lat, a drugi po 75 roku życia. Ponad jedną piątą respondentów, głównie w wieku poprodukcyjnym, utrzymuje się obecnie z emerytur lub rent. Jest to zbieżne z powszechną opinią, że w niektórych wiejskich gospodarstwach domowych jedynym stałym i pewnym dochodem są emerytury i renty starszego pokolenia. Charakterystycznym zjawiskiem jest istnienie wśród posiadających status rencisty 13% respondentów do trzydziestego roku życia.

Ponad 80% respondentów ze wsi nie ujawniło swoich dodatkowych źródeł utrzymania. Ujawnionym dodatkowym źródłem dochodów dla 4% respondentów w okresie PRL-u była praca stała poza rolnictwem, dla 7% w PRL-u i obecnie – gospodarstwo rolne prowadzone przez respondentów, najczęściej w wieku 45-60 lat, dla 3% w PRL-u i 4% obecnie – praca dorywcza bez zawierania umowy, głównie w wieku 18-30 lat. Na brak dodatkowych dochodów w PRL-u wskazało 2% badanych, a po 1990 roku 3%.

Połowa respondentów wiejskich podała podstawowe źródła utrzymania swoich współmałżonków. W okresie PRL-u i obecnie dla jednej czwartej z nich, głównie w wieku 30-60 lat, podstawowe źródło utrzymania stanowiła praca etatowa poza rolnictwem. Na drugim miejscu dochody współmałżonków w wieku 30-75 lat stanowiła praca w gospodarstwie rolnym (odpowiednio 21% i 18%). Emerytury lub renty dają obecnie podstawowe dochody dla 11% osób z grup wiekowych już od 30 roku życia. Własne firmy stanowiły przed 1990 rokiem podstawowe źródło dochodów dla 3% współmałżonków, a obecnie dla 5%, natomiast praca dorywcza za granicą lub w Polsce dla odpowiednio 1% i 4% osób w wieku 30-60 lat.

Informacje o dochodach dodatkowych swoich współmałżonków uzyskano od 10% wiejskich respondentów. W odniesieniu do obu badanych okresów 6% podało prowadzenie gospodarstwa rolnego, 2% pracę w gospodarstwie rodziców i pracę etatową, 1% pracę w firmie rodziców, a w odniesieniu do okresu socjalizmu 1% pracę za granicą i emerytury, natomiast obecnie 2% prowadzenie firmy. Tylko 2% respondentów wskazało na brak dodatkowych dochodów swoich współmałżonków.

O podstawowych i dodatkowych dochodach swoich dzieci nie wypowiedziało się około 90% wiejskich respondentów. Dzieci respondentów ze wsi utrzymywały się w PRL-u i po 1990 roku z pracy stałej poza rolnictwem, odpowiednio (4% i 9%), z prowadzenia gospodarstwa rolnego (3% i 5%). W socjalizmie dla 1% dzieci respondentów główne źródło utrzymania stanowiła praca w gospodarstwie rodziców i praca za granicą. W okresie transformacji podstawowe źródło utrzymania stanowi dla 1% dzieci respondentów prowadzenie własnej firmy, praca w szarej strefie i zasiłek z pomocy społecznej. W obu porównywanych systemach dodatkowe źródło dochodów stanowi dla 1% z nich prowadzenie gospodarstwa rolnego i praca za granicą. Po 1990 roku dochodami tymi są jeszcze dla 1% z nich prowadzenie firmy, praca etatowa i w szarej strefie oraz zasiłek z pomocy społecznej. Na brak podstawowych i dodatkowych dochodów u swoich dzieci wskazał tylko 1% respondentów.

Podstawowym źródłem utrzymania dla 41% respondentów z miasta była w okresie PRL-u praca etatowa, a po 1990 roku utrzymuje się z niej mniej niż jedna trzecia respondentów. Jest to wynikiem z jednej strony rozszerzenia możliwości pozyskiwania dochodów z pracy za granicą i w drugim obiegu oraz we własnych firmach, a drugiej strony koniecznością wywołaną sytuacją na rynku pracy. Innym sposobem zapewnienia dochodów są transfery pieniężne z budżetu państwa z tytułu zasiłków z pomocy społecznej i dla bezrobotnych, rent, świadczeń przedemerytalnych i wcześniejszych emerytur.

O swoich dodatkowych źródłach utrzymania poinformowało w ankietach tylko 9% miejskich respondentów w odniesieniu do okresu PRL-u i 11% po 1990 roku. Spośród nich podawano w PRL-u pracę etatową lub za granicą oraz prowadzenie własnej firmy, a po 1990 roku stałe zajęcia zarobkowe, prowadzenie firmy lub pracę w firmie rodziców, pracę za granicą lub w szarej strefie, pobieranie emerytury, renty i zasiłków z pomocy społecznej.

Spośród ujawnionych przez połowę miejskich respondentów, podstawowych źródeł utrzymania ich współmałżonków, pierwsze miejsce zajmuje praca etatowa. W PRL-u pracę tę wykonywało 28% współmałżonków, a obecnie 22%. Firmy prywatne prowadzi 8%, a przed 1990 rokiem 1%. Do pracy za granicą swoich partnerów przyznało się 4% respondentów (przed 1990 rokiem 1%), do pracy w drugim obiegu w obu badanych okresach 1%. Obecnie zasiłki socjalne pobiera 5%, emerytury 9%, a renty 3% współmałżonków respondentów. W okresie socjalizmu dodatkowe źródła dochodów dla 1% z nich stanowiła pra-

ca etatowa, za granicą, w szarej strefie, emerytura i zasiłek dla bezrobotnych. Po 1990 roku dodatkowe źródła dochodów dla 4% tych osób przynosi prowadzenie własnej firmy, dla 2% praca etatowa i praca za granicą, dla 1% praca w szarej strefie, emerytura, renta lub zasiłek dla bezrobotnych. Na brak dodatkowych dochodów swoich współmałżonków wskazało tylko 1% respondentów.

Na temat podstawowych dochodów swoich dzieci wypowiedziało się 17% respondentów miasta, a dodatkowych źródeł dochodów tylko 7%. Jako podstawowe źródła dochodów swoich dzieci w odniesieniu do PRL-u podali respondenci pracę etatową (6%) i pracę w firmie rodziców (1%). Spośród ujawnionych przez nich podstawowych źródeł dochodów po 1990 roku, na prace etatową wskazało 9% respondentów, prowadzenie własnej firmy 3%, pracę za granicą 2%, pracę w szarej strefie, renty i zasiłki dla bezrobotnych 1%. Brak podstawowych dochodów własnych dzieci podało 3% respondentów. Dodatkowe źródła dochodów dla dzieci respondentów stanowiła w PRL-u praca w szarej strefie i praca za granicą (1%), a po 1990 roku praca za granicą, praca w szarej strefie, renta i zasiłek dla bezrobotnych (1%). Na brak dodatkowych dochodów swoich dzieci wskazało 2% respondentów.

W obu środowiskach nastąpił wzrost liczby rodzin respondentów żyjących na niskim poziomie materialnym z 16% w okresie schyłkowych lat socjalizmu do 23% w środowisku wiejskim i 27% w miejskim po szesnastu latach istnienia systemu gospodarki rynkowej. Na wsi przeważają w tej grupie emeryci, a w mieście osoby w wieku przedemerytalnym. W odniesieniu do byłego ustroju, dwie trzecie respondentów w obu środowiskach określiło standard warunków bytowych swoich rodzin jako przeciętny. Po 1990 roku w mieście ten wskaźnik oceny został utrzymany. Na wsi wzrósł prawie do trzech czwartych udział badanych oceniających, że żyją na przeciętnym poziomie materialnym. Wraz ze wzrostem wieku respondentów zmniejsza się udział postrzegających swój standard jako przeciętny. Bardzo mały jest natomiast udział badanych w obu środowiskach, uznających siebie i swoje rodziny za ludzi majątnych i wynosi on 4% bez względu na system społeczno-gospodarczy. Wysoki standard życia dotyczy tylko respondentów będących w wieku produkcyjnym.

ZAKOŃCZENIE

Podsumowując powyższe rozważania przeprowadzone na podstawie zarówno danych statystycznych jak i jakościowych uzyskanych bezpośrednio od mieszkańców badanych środowisk zauważa się polaryzację majątkową mieszkańców wsi i miasta prowadzącą do rozwarstwienia społecznego i wzrostu nierówności społecznych w tych społeczności lokalnych. Na skutek restrukturyzacji lokalnych monokulturowych zakładów przemysłowych mieszkańcy powiatu mieleckiego, pozbawieni zostali w dużej mierze stałej pracy stanowiącej stabilizację dochodową. Poszukują oni nowych źródeł dochodów w rynkowej rzeczywistości

gospodarczej podejmując rejestrowaną i nierejestrowaną działalność gospodarczą, zatrudniając się formalnie lub nieformalnie w kraju lub za granicą. Dotyczy to w głównej mierze młodszego pokolenia, pokolenie starsze ucieka najczęściej w system zasiłków, rent, emerytur, czyli transferów od państwa opiekuńczego. Wyczuwa się u starszego pokolenia nostalgię za minionym okresem „planowej egzystencji” na średnim poziomie, ale gwarantującym bezpieczeństwo dochodowe. Przemiany ustrojowe wpłynęły w większym stopniu na pauperyzację badanych środowisk miejskich aniżeli wiejskich.

W okresie transformacji systemowej znaczna część społeczeństwa utraciła pewność etatowego zatrudnienia, ale zintensyfikowało to aktywność ekonomiczną w poszukiwaniu nowych i łączeniu kilku źródeł dochodów. W Polsce co piąty mieszkaniec wsi, a w mieście co dwunasty uzyskuje dochody dodatkowe poza głównymi. Na wsi dodatkowe dochody uzyskują osoby utrzymujące się głównie z pracy poza rolnictwem i z niezarobkowych źródeł. Dywersyfikacja dochodów mieszkańców wsi związanych z rolnictwem jest spowodowana między innymi niską dochodowością małych i średnich gospodarstw rolnych. Niekorzystnym zjawiskiem jest fakt konieczności pozyskiwania dochodów ze źródeł pozarolniczych w dużych gospodarstwach rolnych, o dotychczas wysokim poziomie dochodów z rolnictwa. Jednak z punktu widzenia konieczności zmniejszania znaczenia rolnictwa jako sektora gospodarki korzystne jest zwiększanie liczby gospodarstw o większym areale ziemi wraz z redukowaniem liczby gospodarstw rolnych i wielkości zatrudnienia w tym dziale gospodarki. W tym kontekście pozytywnym zjawiskiem jest wzrost znaczenia dochodów z pracy pozarolniczej prowadzonej na własny rachunek w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Inną przyczyną dywersyfikacji dochodów jest spadek realnych dochodów z rolnictwa, który spowodował, że osobiste dochody dyspozycyjne brutto w rolniczych gospodarstwach domowych w 2001 roku stanowiły jedynie 44% dochodów z 1990 roku. Po roku 2004 dopłaty z Unii Europejskiej wpływają na poprawę sytuacji dochodowej gospodarstw średnich i większych. Dochody z tytułu pomocy UE i świadczeń społecznych nie mogą jednak stanowić głównego źródła utrzymania mieszkańców wsi.

W latach międzypisowych zmniejszyła się w skali ogólnopolskiej rola rolnictwa jako głównego źródła utrzymania ludności wiejskiej z 37% w 1988 roku do 17,6% w 2002 roku. Podobnie o ponad połowę zmniejszył się odsetek wiejskich gospodarstw domowych, w których główne źródło utrzymania stanowiły dochody z pracy we własnym gospodarstwie rolnym, tj. z 33,3% w 1988 roku do 14,3% w 2002 roku. Grupa gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą, które nie wykazały z tego tytułu żadnych dochodów, ani jako głównych, ani jako dodatkowych, zwiększyła się ponad pięciokrotnie i stanowiła w 1988 roku 5,3% ogółu gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego i 34,6% w 2002 roku. W Polsce zmniejszył się nieznacznie wśród mieszkańców wsi odsetek osób uzyskujących dochody głównie z pracy poza rolnictwem

z 35,6% w 1988 roku do 34,9% w 2002 roku. Spadła liczba wiejskich gospodarstw domowych, w których główne źródło dochodów stanowiły dochody z pracy w sektorze publicznym z 40% w 1988 roku do 15,6% w 2002 roku. W tej grupie gospodarstw największy odsetek, wynoszący w 2002 roku ponad 20% występował w województwie podkarpackim. Od początku lat 90-tych obserwuje się wzrost liczby gospodarstw rolnych, których właściciele nie prowadzą działalności rolniczej, a podstawą ich utrzymania są niezarobkowe źródła dochodów. Świadczenia te są także znaczącym uzupełnieniem budżetów rodzinnych przy zmniejszających się dochodach z rolnictwa. W 1988 roku były one głównym źródłem dochodów w 23,4% gospodarstw domowych, a w 2002 roku w 44,5%, z czego z emerytury stanowiły 24,4%, renty inwalidzkie 10,9%, renty rodzinne lub zasiłki dla bezrobotnych 9%. Zjawisko to nie wynika tylko ze wzrostu populacji w wieku poprodukcyjnym (wzrost ten wynosił 6,4%) uprawionej do pobierania emerytur, lecz także z konieczności ucieczki z rynku pracy w wyniku braku zatrudnienia. Nie bez znaczenia jest także wyższa wartość tych świadczeń w stosunku do jednocześnie uzyskiwanych dochodów z pracy. Powstały też nowe podstawy czerpania dochodów z niezarobkowych źródeł utrzymania, jak bezrobocie, wcześniejsze emerytury i świadczenia przedemerytalne. W Polsce wśród gospodarstw domowych związanych z rolnictwem najczęściej występowały gospodarstwa utrzymujące się głównie z niezarobkowych źródeł, na drugim miejscu głównym źródłem utrzymania była praca poza własnym gospodarstwem rolnym i dopiero na trzecim miejscu główne źródło utrzymania stanowiła praca we własnym gospodarstwie.

W 2002 roku na wsi w województwie podkarpackim 10,3% ludności utrzymywało się głównie z pracy we własnym gospodarstwie rolnym, z pracy poza rolnictwem 47,6% i z niezarobkowych źródeł 41,3%. W populacji gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego wskaźniki te w skali ogólnopolskiej wynosiły odpowiednio 27,9%, 33,7% i 37,8%, a w skali województwa podkarpackiego 9,4%, 38,9% i 51%. Na Podkarpaciu udział gospodarstw, w których prowadzono działalność pozarolniczą w 2002 roku wynosił 10,7%, a w całej Polsce przeciętnie 12,4%, w tym w 8,8% gospodarstw prowadzono działalność rolniczą i pozarolniczą jednocześnie, a w 3,6% wyłącznie działalność pozarolniczą. Za przyczyny podejmowania pracy zarobkowej poza rolnictwem podawano konieczność uzyskiwania dodatkowego dochodu lub dochodu na inwestycje w rolnictwie, dążenie do zmniejszenia wahań dochodów rolników, niestabilne przychody w rolnictwie i brak pracy w rolnictwie. Gospodarstwa rolne prowadzące działalność pozarolniczą nie kreują popytu na lokalnym rynku pracy, ale powiększają możliwości dochodowe wiejskich rodzin. Należy podkreślić fakt, że województwo podkarpackie i śląskie jako jedyne w Polsce posiadają jednocyfrowy odsetek udziału głównego źródła utrzymania z rolnictwa wśród gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego. Zaskakujące jest tu zestawienie dwóch województw o odmiennym charakterze gospodarki:

Śląsk przemysłowy i Podkarpacie rolnicze [Mossakowska, 2005, s. 132-137]; [Paszkowski, 2005, s. 93-94, 105-107]; [Tomczak, 2006, s. 237, 245, 322, 424-425]; [*Polska wieś...*, 2004, s. 141-174]; [Frenkel, 2005, s. 93-102]. O ile na Śląsku jest łatwiej o pracę poza rolnictwem, to Podkarpacie od historycznych czasów słynące z emigracji zarobkowej¹ korzysta obecnie z owoców emigracji, zwłaszcza powojennej i obecnej w postaci inwestowania w kraju przywiezionego kapitału i wzorców przedsiębiorczości. Skutkuje to dziś nie tylko wychodzeniem tego regionu z zacofania gospodarczego, ale i postępowaniem w dostosowywaniu się do dezagrarnizacji terenów wiejskich. Na podstawie tych wybranych danych statystycznych można stwierdzić, że województwo podkarpackie wyprzedza nieco ogólnopolskie trendy zmniejszania udziału rolnictwa w dochodach mieszkańców wsi. Większy jest tu udział głównych źródeł dochodów z nierolniczych i niezarobkowych źródeł utrzymania. Tendencje te są szczególnie widoczne w populacji gospodarstw domowych posiadających gospodarstwo rolne, które schodzi na dalszy plan jako źródło utrzymania rodziny.

W przedziale czasowym pomiędzy rokiem 1988 będącym schyłkowym okresem ustroju socjalistycznego i rokiem 2002 trwania transformacji systemowej następowało dalsze zmniejszanie znaczenia rolnictwa jako podstawy utrzymania ludności wiejskiej. W okresie tym o połowę zmniejszyła się wiejska populacja posiadająca dochody głównie z rolnictwa. Podkarpacka wieś wyprzedza pod tym względem trendy ogólnopolskie. Zarysowują się także inne tendencje deformujące strukturę źródeł utrzymania. Jest to wzrost liczby ludności utrzymującej się ze źródeł niezarobkowych i spadek oficjalnie zatrudnionych etatowo. Tendencje te w powiecie mieleckim zarysowują się ostrzej w mieście niż na wsi. Przesunięcie dużej grupy ludności ze sfery aktywności zawodowej do bierności jest skutkiem negatywnych zjawisk pojawiających się na rynku pracy jako rezultat dekonunktury gospodarczej. Powoduje to nie tylko nadmierne obciążanie funduszy społecznych, ale także rzutuje na pogorszenie sytuacji dochodowej społeczeństwa. Sytuację dochodową części ludności poprawiają dochody otrzymywane z indywidualnej działalności gospodarczej. W badanym regionie widoczna jest szeroko rozwinięta aktywność w pozyskiwaniu dochodów w drugim obiegu gospodarczym. Nie jest możliwe dokładne zbadanie jej zasięgu, ale efekty są zauważalne w wielu dziedzinach, między innymi w warunkach mieszkaniowych badanych środowisk.

LITERATURA

Bałtowski M., Miszewski M., *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

¹ Sytuację tę ilustruje znany dowcip o bogactwach naturalnych regionów: Śląsk ma węgiel, Gdańsk ma morze, a Podkarpacie Amerykę.

- Frenkel I., *Struktura demograficzno-zawodowa ludności wiejskiej w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego 2002*, [w:] *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, Rosner A. (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2005.
- Gutkowska K., *Funkcjonowanie wiejskich gospodarstw domowych w procesie zmian społecznych na wsi i przejawiane przez nie strategie radzenia sobie*, [w:] *Samoorganizacja w społecznościach wiejskich. Przejawy, struktury, zróżnicowania*, Wieruszewska M. (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2002.
- Halamska M., *Chłopi na przełomie epok*, IRWiR PAN, Warszawa, 1991.
- Hałasiewicz A., Kaleta A., *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich- wybrane aspekty*, Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa, Warszawa 2000.
- Ignaczewska H., *Debaty regionalne*, Mielec 1996.
- Kozłowski P., *Szukanie sposobu. Społeczne uwarunkowania procesu transformacji gospodarki w Polsce w latach 1989-1993*, INE PAN, Warszawa 1997.
- Mossakowska E., *Źródła utrzymania gospodarstw domowych na terenach wiejskich*, [w:] *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich*, Kłodziński M., Dzun W. (red.), IRWiR PAN, AR w Szczecinie, Warszawa 2005.
- Paszkowski S., *Procesy dywersyfikacji ekonomicznej rolniczych gospodarstw domowych w Polsce*, [w:] *Rolnictwo a rozwój obszarów wiejskich*, Kłodziński M., Dzun W. (red.), IRWiR PAN, AR w Szczecinie, Warszawa 2005.
- Polska wieś po integracji z Unią Europejską*, Fundacja na Rzecz Rozwoju polskiego Rolnictwa, Warszawa 2004.
- Puliński, W. *Rolnictwo rodzinne w Polsce od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do rynkowej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2000.
- Siewierski J., *Świadomość ekonomiczna jako determinanta zmian społeczności lokalnej*, [w:] *Społeczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość*, Jałowiecki B., Sowa K. Z., Dudkiewicz P. (red.), Instytut Gospodarki Przestrzennej UW, Warszawa 1989.
- Sikorska J., *Społeczne zróżnicowanie aktywności ekonomicznej*, [w:] *Warunki życia i kondycja Polaków na początku zmian systemowych*, Beskid L. (red.), IFiS PAN, Warszawa 1992.
- Styk J., *Chłopi i wieś polska w perspektywie socjologicznej i historycznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999.
- Tomczak F., *Gospodarka rodzinna w rolnictwie. Uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2006.
- Wieruszewska M., *Refleksja naukowa o wsi w perspektywie zmieniających się podstaw teoretycznych*, [w:] *Wieś i rolnictwo w badaniach społeczno-ekonomicznych*, Koza-kiewicz M. (red.), IRWiR PAN, Warszawa 1996.
- Wilkin J., *Współczesna kwestia agrarna*, PWN Warszawa 1986.

Streszczenie

W artykule przedstawiono zróżnicowanie źródeł dochodów mieszkańców wsi w gospodarce planowej w okresie socjalizmu i w gospodarce rynkowej w okresie transformacji systemowej. Przedmiotem analizy statystycznej była struktura dochodowa ludności powiatu mieleckiego w latach 1978 i 2002 objętych Narodowym Spisem Powszechnym. Uzupełnieniem danych statystycznych są materiały jakościowe z wywiadów przeprowadzonych w ramach badań terenowych.

Były one podstawą typologicznej analizy źródeł utrzymania rodzin w powiecie mieleckim w badanych okresach.

Diversification of Internal Structure of Incomes of the Country and City Population in a Direction of Cohesion Between the Communities

Summary

Diversification of incomes of the country citizens in the centrally planned economy in the period of socialism as well as in the market economy in the period of system transformation was presented in the study. Structure of incomes of the citizens from the Region of Mielec in 1978 and 2002, who were subject to the National Common Censuses, was utilized to conduct the statistical analysis. Additionally, the complementary data, i.e. the results from interviews were adopted to establish the sources of livelihood of families in the Region of Mielec in the analyzed periods.

